

PARTIZÁNIRATOK A VAJDASÁGI LEVÉLTÁRBAN

A LIKVIDÁLÁSTÓL A HÁBORÚS BŰNIG

Bevezető

A Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács 1943. november 29-én és 30-án tartotta meg ülését Jajcében. A király trónfosztásáról és a népi kormány megalakításáról szóló döntés mellett a tanács életre hívta a Megszállók és Támogatóik Büntetteit Kivizsgáló Állami Bizottságot is, amelynek feladata: kivizsgálni, felkutatni és felelősségre vonni azokat, akik háborús bűntetteket követtek el a háború ideje alatt.⁶⁵

A határozat fordítása:

„Határozat

a Megszállók és Támogatóik Büntetteit Kivizsgáló Állami Bizottság létrehozásáról

1. A Jugoszláviában a háború során a megszállók és segítők által elkövetett bűncselekmények felelőseinek megállapítása, megtalálása és igazságszolgáltatás elé állítása céljából, Jugoszlávia Nemzeti Felszabadítási Bizottsága mellett megalakul a Megszállók és Támogatóik Büntetteit Kivizsgáló Állami Bizottság.
2. Jugoszlávia Nemzeti Felszabadítási Bizottsága fogja kinevezni a bizottság tagjait és elkészíteni a munkaszabályzatát.
3. E határozat azonnal hatályba lép.

Jajce, 1943. november 30.

Jugoszlávia Népfelszabadító Bizottsága

Titkár: Rodoljub Čolaković⁶⁶

Elnök dr. Ivan Ribar⁶⁷ ⁶⁸

65 Zečević, Miodrag – Popović, Jovan P. szerk.: *Dokumenti iz istorije Jugoslavije*. Beograd, 1996, 21. (A továbbiakban Zečević–Popović 1996.)

66 Čolaković, Rodoljub (Bijeljina, 1900 – Belgrád, 1983) jugoszláv forradalmár és írodalmár. 1919-től a Jugoszláv Szocialista Munkáspárt, majd a Jugoszláv Kommunista Párt tagja, a spanyol polgárháború és a jugoszláv népfelszabadító háború résztvevője. A háborút követően fontos társadalmi-politikai tisztségeket töltött be.

67 Ribar, Ivan (Vukmanić, 1881 – Zágráb, 1968) jugoszláv politikus. 1904-ben jogi diplomát szerzett, már az Osztrák–Magyar Monarchia idején is politizált: a jugoszláv egyesülés híve volt. Az I. világháborút követően a Demokrata Párt egyik alapító tagja. Sikra szállt a népfelkelésért, 1942. november 26-án az AVNOJ elnökévé választották. 1943-tól tagja a JKP-nak. 1945 és 1953 között a Jugoszláv Népszkupstina elnökségének elnöke.

68 Zečević–Popović 1996, 445.

A 13 pontból álló szabályzat a Jugoszláv Népfelszabadító Bizottság 1944. május 6-i ülésén készült el.⁶⁹ Részlet a szabályzatból:

„9. cikkely

Az Állami Bizottság önállóan vagy a föderális egységek bizottságaira támaszkodva dolgozik, amelyek e célból azonnal kinevezik végrehajtó bizottságaikat (elnökségeiket), ezek pedig létrehozzák a munka [végzéséhez] szükséges szerveket.

Az Állami Bizottság egyesíti, koordinálja és kontrollálja a föderális bizottságokat. A föderális bizottságok az összes összegyűjtött anyagot az Állami Bizottság rendelkezésére bocsátják további intézkedésre.”

„11. cikkely

A megálló és támogatóik büntetteinek megállapításán végzett munkájáért az Állami Bizottság Jugoszlávia Nemzeti Felszabadítási Bizottságának [tartozik] felelőséggel, amelyet munkája során tájékoztat.”

Az iratot Josip Broz Tito, a bizottság elnöke látta el kézjegyével.

A szabályzat elkészítését követően a belgrádi egyetem professzorát, dr. Dušan Nedeljkićot⁷⁰ nevezték ki a bizottság elnökévé. A titkár dr. Vlada Jokanović szarajevói ügyvéd, a tagok pedig dr. Svetozar Rittiga, dr. Maks Snuderla, Jakova Avsić, Pero Krstajić, Pavel Sateva és Pero Mijačević lettek.⁷¹

A bizottság Vis szigetén működött, és csak 1944. október 20-án – a főváros felszabadítása – után tette át székhelyét Belgrádba. Ezután sikerült a hatáskörét kiterjesztenie, illetve kialakítania a teljes körű működést, aminek eredményeképpen 1945 végére 439 személy dolgozott az Állami Bizottságban. A működését – jogi, nyomozati, közzétételi, végrehajtó, regisztrációs és személyügyi – albizottságok keretében valósította meg.⁷²

Jugoszlávia Népfelszabadító Bizottságának döntése, illetve az 1944. május 6-án hozott szabályzat értelmében 1944 februárja és novembere között a köztársaságok és tartományok területén megalakultak a Háborús Bűnöket Vizsgáló Bizottság föderatív egységei.

Elsőként 1944. február 19-én a szlovén, majd ezt követte a Crna Gora-i (május 19-én), a horvát (május 19-én), a bosznia-hercegovinai (július 1-jén), a macedón (augusztus 14-én), a vajdasági (szeptember 18-án) és végül a szerbiai (november 18-án).

Az állami bizottság, a föderatív egységek és további nyomozati szervek – a háborús bűnösökről és támogatóikról – 938 828 feljelentést gyűjtöttek össze országszerte. A tanúk és a vádlottak kihallgatását követően 550 000 jegyzőkönyv készült, összegyűj-

69 Zečević–Popović 1996, 445–446.

70 Nedeljkić, Dušan (Isakovo, Čuprija, 1899 – Belgrád, 1984) filozófiából doktorált Párizsban. A kommunista párt és a Népfelszabadító Hadsereg tagja 1941-től. A *Borba* című lap egyik szerkesztője. A háború után a Belgrádi Bölcsészettudományi Kar professzora. Az OZNA aranycsillag kitüntetésének birtokosa.

71 Zečević–Popović 1996, 21.

72 Srđan Cvetković: *Između srpa i čekića. Represija u Srbiji 1944–1953*. Beograd, 2006, 250. (A továbbiakban Cvetković 2006.)

tötték a bűntényekről készült fotókat, plakátokat, áldozatokat exhumáltak, illetve megtaláltak kb. 20 000 eredeti iratot, amit a kivonuló hadsereg és a közigazgatás hagyott hátra. Ezek alapján az állami bizottság 120 000 határozatot hozott és 66 420 háborús bűnöst, illetve megszállókkal együttműködő személyt regisztrált.⁷³

A vajdasági föderatív egység 1944. szeptember 18-án alakult meg a szerémségi Miškovcin. Tagjai Spasoje Ćobanski, Petar Mijačević, Andrija Kardelis, Milan Gavranov, Milka Mijatov, Stevan Ilić, Milorad Balač, Aleksandar Jovanović, Stevan Pavlekić és Isailo Ivančević. A munkaügyi szabályzat 1944. november 21-én készült el. A bizottság alá körzeti, járási és helyi bizottságokat rendeltek.⁷⁴

A szabadkai körzeti bizottság alá három járási statisztikai tanács tartozott: a szabadkai, a zentai és a topolyai.⁷⁵ A Topolyai Statisztikai Tanácshoz tartozott Topolya, Bajsa, Bácsfeketehegy, Kishegyes, Pacsér, Bácskossuthfalva és Csantavér. A Szabadkai Statisztikai Tanács alá a szabadkai helyi bizottság mellett további 21 helyi bizottság⁷⁶ volt rendelve. A Zentai Statisztikai Tanács alá Zenta mellett Ada, Mohol, Magyarkanizsa, Martonos és Horgos tartozott.

A 183-as fond

A Vajdasági Levéltár kutatható anyagai között több fond is tanúskodik az 1944–45-ben elkövetett magyarellenés atrocitásokról egyúttal korszakot adva a titói éra korai szakaszáról. A 183-as fond iratai azt a folyamatot tükrözik, ahogyan a partizánhatalom megalkotja a maga ellenségeit (háborús bűnös vagy népellenesség), illetve a velük történt leszámolást ideologizálja. A fond azokba a bűncselekményekbe is bepillantást enged, amelyet Tito partizánjai követtek el Vajdaság-szerte.

A fond neve: Megszállók és Támogatóik Büntetteit Kivizsgáló Vajdasági Bizottság; a benne található iratok többségéről kevesen írtak eddig. Csupán néhány kutató – közöttük Aleksandar Kasaš – kapott bepillantást a dokumentumokba, illetve néhány szerb nyelvű könyv – többek között Drago Njegovan munkái – tartalmazza a feljelentések alapján háborús bűnössé nyilvánított személyek névsorát, az eredeti dokumentumokat. Ezeket az iratokat azonban sajnos forráskritika nélkül veszik át a szerzők azt sugallva ezzel, hogy mindenki háborús bűnös, akit ezzel 1944 végén, 1945 elején megvádoltak. Ezért e művek nem számítanak az objektív történelemfeltárás mérföldkövének.

Meg kell említenünk Mezei Zsuzsanna munkásságát is, aki a Vajdasági Levéltár dolgozójaként az áldozati névsorok összegyűjtését és elemzését végzi.

A Vajdasági Levéltár említett fondja tartalmazza a háborús bűnöket vizsgáló bizottságok iratait, melyek a történészek számára jelenleg kutathatók. A dokumen-

73 Cvetković 2006, 251.

74 Zečević–Popović 1996, 27–28.

75 VL. F. 183. Kut.: 501. 1945. Prepiska. 1–100. Broj: 1.

76 A helységnevek szerb helyesírással: Subotica, Ludaš, Bajški Vinogradi, Zapadni Vinogradi, Majšanski Vinogradi, Zobnatica, Radanovac, Gornji Tavankut, Donji Tavankut, Zapadne Ugarnice, Istočne Ugarnice, Kelebija, Hajdukovo, Čavolj, Šebešić, Ćikerija, Palić, Đurđin, Pavlovac, Verušić, Bikovo, Žednik.

tumok között az újvidéki háborús bűnöket vizsgáló bizottság iratain kívül a régió településének az anyaga is – több-kevesebb hiányossággal – megtalálható. A fond iratanyagában emellett számos helységgel kapcsolatban megtalálhatók a likvidáltokról készített listák. Óriási hiányossággént könyvelhetjük el, hogy az Újvidéken likvidált személyek névsora nincs meg. De hasonló a helyzet más településekkel kapcsolatban is. Az iratok – főképpen a likvidálási lajstromok – egy része a Vajdasági Múzeumba került. Ez irányú kutatásaink során eddig jó néhány ilyen névsort sikerült megtalálni. Itt található pl. Palánka,⁷⁷ Szilbács,⁷⁸ Verbász,⁷⁹ Torzsa⁸⁰ áldozatainak névsora is. Minden bizonnyal a múzeumban tárolt iratok között volt/van az Újvidéken és környékén likvidáltak névsora is. Az irat meglétére utaló jelzetet sikerült megtalálni (K-3008/111), a dokumentum azonban nem volt a helyén.

A névsorok mellett egyéb érdekes/értékes iratok is vannak. Ilyenek például a háborús bűnösség kérdésével foglalkozó akták. A dokumentumokat vizsgálva megállapítható, hogy a háborús bűnök, illetve a népellenesség kategória megállapítása az egész régióban hasonlóképpen folyt.

A háborús bűnöket vizsgáló bizottság szinte minden délvidéki településen gyűjtötte a feljelentéseket, amelyek alapján háborús bűnössé vagy népellenességgé nyilvánítottak helyi lakosokat. A 183-as fond egy jelentős részét ezek az iratok képezik. Településekre lebontva a feljelentések döntő többsége megtalálható, a hiányzók egy része elveszett, más része pedig más iratokhoz csatolva lelhető fel a kutatások során, például a határozatok, bírósági ítéletek iratsomagjába helyezték át őket.

A bizottság a következő bűncsoportokra osztotta a vélt bűnöket:

1. bevonulás (ulazak) – a magyar hadsereg bevonulása során a helyi magyar lakosság által elkövetett bűnök;
2. hadsereg (armija) – a magyar hadsereg által elkövetett bűntények;
3. razzia (racija) – az Újvidéken és környékén 1942-ben elkövetett bűnök;
4. táborok (logori) – a különböző táborokban elkövetett bűnök;
5. erőszakos mozgósítás (prisilno mobilisanje) – a katonai mozgósítás során elkövetett bűnök;
6. kényszermunka (prisilni rad) – a kényszermunka során elkövetett bűntények;
7. kitelepítés (iseljivanje) – a kitelepítéssel kapcsolatos bűntények;
8. vagyon elleni bűncselekmények (protiv imovine).

Külön kategóriába kerültek a népelleneségek. A népellenességnek minősített személyek névsora a *Népelleneségek regisztere* című könyvekben található, benne 8640 névvel.⁸¹ A nevek és az adatok – név, megjegyzés, esetleg ítélet – egy kartonra kerültek, ennek alapján állították össze az említett két könyvet.

77 Vajdasági Múzeum, Újvidék (a továbbiakban: VM.). K-3001/2.

78 VM. K-3001/3.

79 VM. K-3001/17.

80 VM. K-3001/19.

81 VL. F. 183. 65 és 66. doboz. Registar Narodnih Neprijateljja.

A háborús bűnösök, illetve népellenesek listájára könnyen felkerült az, akiről 1944 őszén kiderült, hogy a magyar éra alatt közhivatalt viselt, leventeoktató volt, ha tagja volt a nyilaskeresztes pártnak (függetlenül attól, hogy az illető bűnös volt vagy sem), turáni vadász volt, magyar katonaként szolgált, vagy lelkesen fogadta az 1941-ben bevonuló magyar honvédeket. De sokan ezek áldozatul szerb polgártársaik személyes bosszújának is. Mivel a feljelentéseket bemondás alapján tették, elég volt a vádat csupán ráfogni valakire.

Sok esetben a feljelentések tartalma a jelentéktelen ügyeknek minősíthető polgári peres eljárások kategóriájába tartozik. Ilyenek a martonosi és a magyarkanizsai feljelentések között tömegével megjelenő vagyoni vitahelyzetek, ahol a feljelentők azt nehezményezik, hogy jószágaikat, ingóságait áron alul vásárolta meg a feljelentett. Mivel a feljelentések alapul szolgáltak a Jugoszlávia elleni károk és a háborús jóvátétel megállapításához, illetve a tortúra jó lehetőségnek bizonyult a könnyű pénzszerzéshez, így elképzelhető, hogy az iratokba szándékosan feltupírozott adatok kerültek.

A listákra került helyi magyarok döntő többsége nem követett el olyan bűnt, ami miatt halálbüntetés járt volna. Ezt bizonyítja, hogy akiket a feljelentettek közül a vérengzés napjaiban nem sikerült megtalálni, azok később sem lettek felelősségre vonva, vagy csupán néhány hónap, esetleg pár év börtönbüntetést kaptak.

Átvizsgálva Magyarkanizsa, Martonos és Horgos településeknek idevonatkozó dokumentumait megállapítható, hogy a feljelentések sokszor minden alap nélkül íródtak.

Feljelentések

Martonoson 1944. december 6. és 1945. november 5. között a lakosság részéről összesen 843 feljelentés érkezett a háborús bűnöket vizsgáló bizottsághoz. (Ez a lakosság számához viszonyítva igen magas szám. A településnek az 1948-as adatok szerint 3361 lakosa volt, míg Magyarkanizsának – ahol a feljelentések száma 577 – ugyanekkor 11 139 fő, Horgoson, amelynek szintén több volt a lakossága Martonosénál, 432 feljelentést tettek.)

A feljelentettek között számos olyan martonosi is található, akit 1944. november 21-én likvidáltak. Az iratok valóságtartalma ennek tükrében erősen megkérdőjelezhető, hiszen az ítélet megelőzte a feljelentést. Tragikus ironiára adhat okot, hogy 1944. december 10-én egy helyi rendőr – Sáfrány Kálmán – esetében a feljelentéshez mellékelték, hogy ügyét a szabadkai katonai bíróság elé utalják további intézkedésre.⁸² A nevezett rendőrt azonban már 19 napja likvidálták. Mivel az említett iratok a gyilkosságok után íródtak, elképzelhető, hogy bizonyos személyek ellen csupán azért történt feljelentés, hogy a már elkövetett gyilkosságokat megindokolják.

A 843 iratból 173 hiányzik, viszont a martonosi helyi bizottság⁸³ egy összesítő iratban közli a feljelentettek névsorát, illetve az ellenük érkezett feljelentések sorszámát. Ezek alapján pontosítható, hogy a faluban kiket vádolnak különféle bűnök elkövetésével.

82 VL. F. 183. Kut.: 320. Prijave Martonoš. Broj: 146.

83 VL. F. 183. Kut.: 541. 1944–1948. Mesta: K–M. Martonoš. Azbučni spisak i br. prijave.

A legtöbb feljelentés – 309 darab – a falu főjegyzője, Fehér Mátyás ellen íródott. Itt kell megjegyeznünk, hogy az eredeti iratokban sok helyen eleinte nem nevesítették az elkövetőket, hanem pl. a megszálló, a magyar hadsereg stb. jelzést – 58 esetben – használták. Ezeket a nyomtatványokat később egy 1945. február 26-i parancs⁸⁴ értelmében javították. Idézet a Zentai Statisztikai Hivatalnak a martonosi helyi bizottság számára küldött parancsából: „Csatolva küldjük vissza a jelentéseket azzal, hogy azokban az esetekben, amikor az elkövetőként a megszálló, a katonaság stb. van feltüntetve, javítani kell, mégpedig úgy, hogy a megszállók jelzés helyett a parancs kiadóját kell nevesíteni, esetleg a jegyző vagy más tisztségviselők neveivel.” Ezekon a javított feljelentéseken többnyire Fehér Mátyás neve jelenik meg. Mellette gyakori Sörös János községi bíró, Katona Kálmán aljegyző és Szél Sándor nevesítése az említett iratokon. Így a feljelentések tekintetében fent nevezettekre érkezik a legtöbb feljelentés: Katona Kálmánra 87, Sörös Jánosra 63, Szél Sándorra 60, illetve Werner János orvosra 43, Nagy Gábor községi pénztárosra pedig 22.

152 személyre érkezik csupán egy feljelentés, 22 személy esetében pedig 2 feljelentést iktattak. A Martonoson likvidáltak közül 14 személyre érkezik feljelentés. Sörös Jánosra 63, Nagy Gáborra 22, Gruik Jánosra 8, Sörös Sándorra 7, Sáfrány Kálmánra 5, Varkulya Pálra, Józsa Károlyra és Werner Mihályra 2-2, míg Kéri János, Fejős Ferenc, Forró Lajos, Szabó Antal, Török János, Ózsvár Péter esetében csupán egy feljelentést iktattak.

A likvidáltakra később tett feljelentések vádpontjai közül egyik sem olyan horde-rejű, amely a halálbüntetést indokolná.

A martonosi feljelentések iratkezeléséhez képest kaotikus a magyarkanizsai. Itt összesen – mint már említettük – 577 feljelentést iktattak.⁸⁵ A 176. sorszámú feljelentésig a számozás nem időrendi sorrendben történik. Az első sorszámú 1944. december 8-ai keltezésű, a második 1944. október 22-ei, a harmadik 1944. december 12-ei, és így tovább. Dátum szerint az első két feljelentés Magyarkanizsán 1944. október 19-én történt (13. és 14. sorszámú). Két helyi magyart jelentettek fel ekkor: Cseszkó Istvánt és Remete Pétert. Közülük Cseszkó neve szerepel a Magyarkanizsán likvidáltak listáján. Dátum szerint az utolsó feljelentést (558. sorszám) Magyarkanizsán 1945. december 10-én adták le. Megállapítható Magyarkanizsával kapcsolatban is, hogy a likvidált személyek elleni feljelentések döntő többsége a gyilkosságok után történt.

A legtöbb feljelentés – 194 – Kulay Oszkár, Lehel Pál, Mály Sándor, Nagy Péter, Szommer Károly, Bata Lajos ellen (egy úrlapon mind a hatan szerepelnek) íródott. Emellett Lehel Pál polgármesterre külön további 31. Martonoshoz hasonlóan itt is sok esetben a feljelentett „megszállót” javítják át a fent említett nevekre.

A Magyarkanizsán és környékén⁸⁶ az eddig ismert 127 likvidált személy közül 16-ra van feljelentés, összesen 24 darab. Almási János 5, Cseszkó István, Kossányi Ferenc, Takács Pál, Vajda József 2-2, Apró István, Bagi Antal, Bicskei János, Bicskei József, Koncz István, Kostyán Antal, Kovács János, Nagy György, Rekecki János, Remete-Rajics Sándor, Szecei István ellen 1–1 feljelentés található. A legtöbb Almási János

84 VL. F. 183. Kut.: 505. Veće Statističara za srez Subotica. Mesno povereništvo Martonoš. Broj: 22.

85 VL. F. 183. Kut.: 421, 422. Prijave Stara Kanjiža.

86 Ide tartozott Oromhegyes (korabeli nevén Uzunovičevo), Tóthfalu, Adorján.

földművesre: 5 darab, amelyből mindegyik erőszakos vásárlás; a feljelentések szerint nevezett áron alul vásárolta meg az eladásra kínált háziállatot.

Érdekességként jegyezzük meg, hogy az 1945-ben bírósági ítélettel elítélt Apró Istvánra egyetlen feljelentés érkezik 1944. november 4-ei dátummal, amelyben azzal vádolják, hogy nevezett 1941. április 13-án egy letartóztatott személyt a házától a börtönig fizikailag bántalmazott. Apró István ügyével a későbbiekben külön fejezetben foglalkozunk.

Horgoson 432 feljelentést tettek. Az elsőt 1944. december 19-én iktatták. Az első napokban jellemző volt a személyek elleni feljelentés, viszont a későbbiek során – kevés kivétellel – feljelentésként a magyar állam, a megszálló, illetve a helyi megszálló hatalom szerepel. A legtöbb feljelentés – 42 darab – Tillinkó István községi elnökre érkezett. A Horgoson tett feljelentések között számos gyilkossággal vádol. A rendelkezésre álló iratok szerint az impériumváltást követően valóban sor került a szerb lakosság ellen ilyen jellegű atrocitásokra.

Szerb áldozatok

A szabadkai körzeti bizottság 1945. június 15-ei jelentésében tájékoztatja az újvidéki népbizottságot, hogy az 1945. április 28–29. között végzett exhumálás során Királyhalmán⁸⁷ hat sírt tártak fel, amelyekben összesen 24 holttestet találtak, és ebből 16-ot sikerült azonosítani.⁸⁸

A Vajdasági Történelmi Levéltár 183-as fondjában található *Áldozatok és sértettek listája Zenta járásban* (Spisak žrtava i oštećenika Srez Senta) című irat Magyararkanizsával kapcsolatban 13 személyt jegyez áldozatként, ebből 12 szerb, 1 zsidó. Ezek az áldozatok név szerint vannak megemlítve a dokumentumban. Ugyanezen irat Martonoson kapcsán nem említi áldozatot, viszont az irat szerint Aleksandar Brankov⁸⁹ az erőszakos katonai besorozást követően elveszett a fronton. Az irat végén található összesített listán viszont – nevek nélkül – 7 áldozatot említi Martonoson. Ebből 4 személy – egy férfi, két nő és egy gyermek – bombázás áldozata, 2 férfit és egy nőt pedig kivégeztek.⁹⁰

Martonoson az iratok, illetve a visszaemlékezők szerint nem volt bombázás. A helyiek viszont elmondták, illetve egy későbbi – a második világháború áldozatait – összefoglaló munkában meg is jelenik, hogy a szovjet előrenyomulás következtében a Vörös Hadsereg aknavetőkkel támadta a falut, és ennek esett áldozatul Börcsök Mátyás, Börcsök Verona, Luncz Emília és Luncz Mihály.⁹¹ Valószínűsíthető, hogy az összesített listában ők szerepelnek bombatámadás áldozataiként. Az állítólag kivégezettekről – 2 férfi és egy nő – további adatok nem állnak rendelkezésre.

87 Királyhalmi közigazgatásilag Horgoshoz tartozott.

88 VL. F. 183. Kut.: 502. 1945. Prepiska. 111–217. Broj: 168.

89 Brankov Sándor honvéd a 17/III. zászlóaljban. 1920. március 25-én született Martonoson, anyja L. Olga. Eltűnt 1943. május 18-án. (HIM, VI.) In Molnár Tibor: *Zenta és Magyararkanizsa község II. világháborús hősi halottjai*. Zenta, 2003, 139. (A továbbiakban Molnár 2003.)

90 VL. F. 183. Kut.: 546–548. Žrtve i oštećenici.

91 Vukov, Nestor G.: *Žrtva fašizma sa teritorije opštine Kanjiža 1941–1945*. Kanjiža, 1975. Kézirat a Zentai Történelmi Levéltárban. (A továbbiakban Nestor 1975.)

A martonosi háborús bűnöket vizsgáló helyi bizottság jelentése⁹² szerint az erőszakos besorozás kapcsán Fehér Máttyás jegyzőt terheli a felelősség Radomir Rajić⁹³ és Kajica Petrić⁹⁴ haláláért, akik a kötelező magyar mozgósítás miatt kerültek ki a frontra, és ott eltűntek. A jegyző fel is került emiatt a háborús bűnösök listájára.

A későbbi vizsgálatok szerint a környékben néhány helyen sor került túlkapasokra a magyar hadsereg részéről, de ezekben csak nagyon csekély részben vettek részt helyi magyarok. Akik hasonló bűncselekményekben részt vettek, azoknak döntő többsége távozott a kivonuló magyar hadsereggel.

Likvidáltak

Az említett helységek mellett a kutatások több helyen is igazolják, hogy a likvidálások megelőzték a feljelentéseket. A likvidálást követően feljelentett áldozatok feljelentési formanyomtatványán a jelenlegi tartózkodási helyként az L jelzés van megadva. Az L jelzés jelenti a likvidáltakat – ez több iratban visszaköszön.

Érdekes ezzel kapcsolatos dokumentum az a levelezés, amelyben a martonosi háborús bűnöket vizsgáló helyi bizottság tájékoztatja a Zentai Községi Statisztikai Tanácsot, hogy nincs minden kivégzetre (az iratban itt is L betűvel jelölik az ún. Likvidirani személyeket) feljelentés a birtokukban; ezeket a személyeket valószínűleg az OZNA-nál jelentették fel.⁹⁵ (5. dokumentum) Igazán érdekes a válasz, ami röviden annyi, hogy a kivégzetteket úgyis háborús bűnösnek nyilvánították, és ha nincs ellenük feljelentés, akkor azzal nem kell foglalkozni, mert az ügyük ezzel lezárult. (6. dokumentum) Az irat gyakorlatilag elismeri, hogy a kivégzettek egy része ellen nincs is feljelentés!⁹⁶

Ami a feljelentések formanyomtatványát illeti, az is egy kordokumentum. A korabeli partizán iratkezelés nem ismeri a gyanúsított fogalmát, a nyomtatványokon a beírandó nevek elé a bűnöző (zločinac) szó kerül mintegy megelőlegezve azt, hogy akit feljelentenek, biztosan bűnös is.

A háborús bűnök megállapítása

A feljelentések begyűjtését követően a helyi bizottság összeállította a háborús bűnösnek vélt személyek bűncsoportokba sorolt névsorát és megküldte a felsőbb szerv számára, Martonos, Magyarkanizsa és Horgos esetében a Zentai Statisztikai Hivatal számára. A háborús bűnöket vizsgáló bizottság a feljelentések mellett kihallgatásokat

92 VL. F. 183. Kut.: 541. 1944–1948. Mesta: K–M. Martonoš. Masovna grupa „prisilna mobilizacija” V. grupa.

93 A honvédség veszteségajstromán Bajić Rado néven szerepel, aki repesztalálát következtében hunyt el a keleti fronton 1942. július 24-én. Molnár 2003, 133.

94 A Honvédség veszteségajstromán Petrics Károly néven szerepel. 1944. április 28-án esett el Peczenizynnél. Molnár 2003, 156.

95 VL. F. 183. Kut.: 505. Veće Statističara za srez Subotica. Mesno povereništvo Martonoš. Broj: 13.;

96 VL. F. 183. Kut.: 505. Veće Statističara za srez Subotica. Mesno povereništvo Martonoš. Broj: 17.

vezetett; tanúvallomásokat gyűjtött; exhumálásokat végzett (az 1941 és 1944 közötti időszakban kivégzett – többnyire szerb – áldozatokat exhumálták); számba vett minden olyan eseményt, amely a szláv lakosság ellen irányult; összegyűjtötte – olykor hatalmas túlzásokkal – az 1941 és 1944 közötti áldozatok névsorát; átvizsgálta a magyar közigazgatás hátramaradt iratait; összegyűjtötte a magyar éra éve alatt tartott ünnepek – így a bevonulás kapcsán rendezettek – képanyagát, és beazonosította a rajta szereplő személyeket; pártlisták után kutatott; számba vette a megrongált kulturális értékeket stb.

A magyarkanizsai, martonosi és a horgosi helyi háborús bűnöket vizsgáló bizottság is összeállította a bűncsoportok szerinti háborús bűnnel vádolt személyek névsorát. Az iratanyag minden bizonnyal – főképpen Horgos esetében – hiányos, mert vannak esetek, amikor csupán a kiegészítő lista található.

1. BEVONULÁS. A magyar hadsereg bevonulása során elkövetett állítólagos bűntettek miatt a magyarkanizsai jelentésben⁹⁷ 54 név található, majd egy kiegészítő listán⁹⁸ további 43. A bűnök között letartóztatás, rablás, verés, ütlegelés, kínzás, gyilkosság, gyilkossági kísérlet, letartóztatás, kényszerítés, feljelentés és fenyegetés szerepel. A listán nemcsak helyiek szerepelnek, hanem a magyar hadsereghez tartozó személyek is, így Kulay Oszkár alezredes, a város katonai parancsnoka is. 6 személyt vádolnak gyilkossággal, illetve gyilkosságban való részvétellel: Beszédes József, Bagi Antal, Gubás János, Bata Lajos, Kocsis Ferenc, Mihaljkovity Kálmán.

A martonosi iratban⁹⁹ 44 név található, illetve egy kiegészítő listán¹⁰⁰ újabb 7. Mivel Sörös Sándor és Kabók Lajos neve mindkét iratban szerepel, így a bevonulás kapcsán 49 személyt vádolnak a legkülönfélébb bűncselekményekkel: rablással, visszaéléssel, vagyonekobzással, letartóztatással, veréssel, kínzással, feljelentéssel, nemzeti alapú sértegetéssel, gyűjtogatással és lövöldözéssel, erőszakkal, internálással, illetve azzal, hogy a szerbek letartóztatásának és internálásának értelmi szerzője volt. Az iratok szerint senkit nem vádolnak gyilkossággal. A névsorban szereplők közül 10 személyt 1944. november 21-én már likvidáltak.

A horgosi jelentésben¹⁰¹ 28 személyt vádolnak háborús bűnök elkövetésével, köztük 13-at – egy nőt is – gyilkossággal vagy gyilkosságra való felbujtással. További bűnökként feljelentés, letartóztatás, verés, lopás, erőszak, rombolás szerepel az iratokban. A gyilkossággal vádolt személyek esetében szinte mindenkinél megemlítik, hogy tettüket a magyar hadsereggel együtt követték el. A szerb áldozatokkal kapcsolatban

97 VL. F. 183. Kut.: 544. 1944–1948. Mesta: Sremske Laze –T. Stara Kanjiža. Spisak zločinaca srez Senta. Mesno povereništvo St. Kanjiža, grupa I.

98 VL. F. 183. Kut.: 544. 1944–1948. Mesta: Sremske Laze –T. Stara Kanjiža. Naknadni spisak zločinaca iz Stare Kanjiže, grupa I.

99 VL. F. 183. Kut.: 541. 1944–1948. Mesta: K–M. Martonoš. Spisak zločinaca srez Senta, mesno povereništvo Martonoš, grupa I.

100 VL. F. 183. Kut.: 541. 1944–1948. Mesta: K–M. Martonoš. Naknadni spisak zločinaca Martonoš, grupa I.

101 VL. F. 183. Kut.: 545. 1944–1948. Mesta: U–Š. Horgoš. Spisak zločinaca srez Senta, mesno povereništvo Horgoš, grupa I.

már jeleztük, hogy a magyar hadsereg részéről valóban voltak Horgoson túlkapások, de ebben a helyi lakosság részvétele nem bizonyítható egyértelműen.

2. HADSEREG. A magyar hadsereg által elkövetett bűntényekkel kapcsolatban Magyarkanizsán a 45 éves Körmöczi Lászlót vádolják¹⁰² azzal, hogy feljelentette Nevenka Trnajicót, aki 1941. március 27-én a paktum elleni tüntetés élén vonult. Ezért nevezett a magyar katonák túszul ejtették. Martonoson és Horgoson e kategóriájú bűnténnyel az iratok között nem találkoztunk.

3. RAZZIA. Az Újvidéken és környékén 1942-ben elkövetett bűnökkel sem Magyarkanizsáról, sem Martonosról, sem Horgosról ebben az iratban senkit nem vádolnak. Itt jegyezzük meg érdekességként, hogy *A kivégzett háborús bűnösök könyvében*¹⁰³ Holló Ferenc esetében a raziában való részvétel van feltüntetve. Az eddigi kutatások szerint Holló Ferenc semmiféle szerbellenes cselekedetben nem vett részt, és sem feljelentés, sem terhelő jegyzőkönyv nem található vele kapcsolatban. Esetében egyértelmű, hogy jogtalan meggyilkolását hamis vádakkal igyekeznek indokolni. Holló Ferenc ügyét a későbbiekben egy külön fejezetben tárgyaljuk.

4. TÁBOROK. A különböző táborokban elkövetett bűnökkel kapcsolatban Magyarkanizsán egy kiegészítő lista¹⁰⁴ található, melyen 7 név szerepel – 4 magyarországi, három pedig helyi illetőségű. Martonos és Horgos esetében nem található jelentés.

5. ERŐSZAKOS MOZGÓSÍTÁS. A katonai mozgósítás során elkövetett bűnökkel Magyarkanizsán és Horgoson ezen iratok között senkit nem vádolnak, míg Martonoson Fehér Mátyás főjegyző és Katona Kálmán került fel a listára.¹⁰⁵ Fehér Mátyás az irat szerint szökésben van Magyarországon, míg Katona Kálmán öngyilkosságot követett el a partizánok bevonulása előtt.

6. KÉNYSZERMUNKA. A kényszermunka során elkövetett bűnnel Magyarkanizsa esetében nem találtunk elkövetőt a helyi bizottság papírjai között. Martonoson kapcsolatban a listán 9 név szerepel.¹⁰⁷ A névsorban vegyesen vannak martonosiak és

102 VL. F. 183. Kut.: 544. 1944–1948. Mesta: Sremske Laze – T. Stara Kanjiža. Spisak zločinaca srez Senta, mesno povereništvo St. Kanjiža, grupa II.

103 VL. F. 183. Knjiga: 73. Knjiga evidencije streljanih ratnih zločinaca 1944–45. Itt kell szólnunk arról, hogy az említett könyv elnevezése a levéltárban eltérő. Míg a sumarni inventar, vagyis a 'leltárkönyv' szerint likvidirani, azaz likvidált háborús bűnösök szerepelnek a címben, addig a könyvre – látszólag az események után jóval később – ragasztott matrica szerint a cím kivégzett háborús bűnösökre változott. A továbbiakban – annak ellenére, hogy meggyőződésünk szerint a likvidált szó a helyénvaló – a kutathatóság megkönnyítése érdekében a könyvön szereplő formulát használjuk.

104 VL. F. 183. Kut.: 544. 1944–1948. Mesta: Sremske Laze – T. Stara Kanjiža. Naknadni spisak zločinaca iz Stare Kanjiže, grupa IV.

105 VL. F. 183. Kut.: 541. 1944–1948. Mesta: K–M. Martonoš. Spisak zločinaca srez Senta, mesno povereništvo Martonoš, grupa V.

106 VL. F. 183. Kut.: 541. 1944–1948. Mesta: K–M. Martonoš. Spisak ratnih zločinaca koji se pojavljuju u zapisnicima Expoziture Anketne komisije u Subotici, grupa VI.

magyarországiak is, mint például Simonyi Imre Bajáról, mint a kényszermunkaegység parancsnoka. Horgos esetében nincs jelentés.

7. KITELEPÍTÉS. A kitelepítéssel kapcsolatban Magyarkanizsán egy kiegészítő listán¹¹² 4 személyt vádolnak lopás büntetével, miszerint a kitelepítettek vagyonát eltulajdonították.

Martonos esetében nincs ezzel kapcsolatos névsor.

Horgossal kapcsolatban egy kiegészítő listán¹⁰⁸ négy személy neve szerepel. Két személyt kitelepítések miatt vádolnak, másik két magyar esetében pedig a hatóságok morális támogatása szerepel bűnként az iratban.

8. VAGYON ELLENI BŰNCSELEKMÉNYEK. Elkövetésével egy kiegészítő listán 15 személyt – ebből 12 helyi magyart – vádolnak Magyarkanizsán,¹⁰⁹ erőszakos jószágvásárlással, rombolással, erőszakos eltulajdonítással.

Martonoson ezzel a bünténnel senkit nem vádolnak.

Horgoson nyolc személy neve található az iratban,¹¹⁰ a konkrét bűnök helyett azonban csupán utalások vannak további iratokra.

Az iratok egy része a feljelentések felhasználásával készült, míg néhány a feljelentések mellett a jegyzőkönyveket is alapul veszi a listák elkészítéséhez.

A Zentai Hábórus Bűnöket Vizsgáló Bizottság átvizsgálta az iratokat, majd elkészített egy új névsort, amelyre a helyi listához viszonyítva új nevek kerültek fel, illetve tűntek el. Esetünkben az anyag Zentáról Szabadkára került, majd az előbbihez hasonló tortúra után Újvidékre. Érdekes, hogy néhány likvidált esetében hiányzik a feljelentés, ők a későbbiek során felsőbb szinteken (Szabadka, Újvidék) mégis feltűnnek a listán, nem egyszer képtelen – olykor sablonszerű – vádakkal illetve őket. Több likvidált személy esetében pedig felsőbb szinteken sor kerül a vádak/bűnök felnagyítására, hogy az eredeti – többnyire jelentéktelen – feljelentések mellett igazolást találjanak a gyilkosságokra.

A fenti, illetve a Vajdaság más területéről érkező jelentések összegzéseként készültek el az ún. elaborátumok, amelyek minden bűnkategóriában tartalmazták az egész Vajdaság területén bűnösnek mondott személyek névsorát. Míg a feljelentések esetében a már likvidált áldozatoknál gyakran feltüntetik az L betűt jelezve, hogy nevezettet már likvidálták, a háborús bűnösökről készült névsorokban, így az elaborátumokban, a népellenesség könyvében is a presudén jelző volt hivatva ezt jelezni. Itt kell azonban

107 VL. F. 183. Kut.: 544. 1944–1948. Mesta: Sremske Laze – T. Stara Kanjiža. Naknadni spisak zločinaca iz Stare Kanjiže, grupa VII.

108 VL. F. 183. Kut.: 545. 1944–1948. Mesta: U–Š. Horgoš. Naknadni spisak zločinaca iz Horgoša, grupa VII.

109 VL. F. 183. Kut.: 544. 1944–1948. Mesta: Sremske Laze – T. Stara Kanjiža. Naknadni spisak zločinaca iz Stare Kanjiže, grupa VIII.

110 VL. F. 183. Kut.: 545. 1944–1948. Mesta: U–Š. Horgoš. Spisak ratnih zločinaca koji se pojavljuju u zapisnicima Expoziture Anketne komisije u Subotici, grupa VIII.

elmondanunk, hogy az előzetes megállapítások és publikációk ellenére a presuđen szó nem minden esetben jelenti, hogy az illetőt likvidálták.¹¹¹

Két elaborátum már megjelent könyv formájában is Drago Njegovan szerkesztésében.¹¹² Azonban mindkét esetben csupán iratközlésről beszélhetünk, mert a munkák nélkülöznek minden forráskritikát. Ráadásul a kötetek így azt a benyomást kelthetik/keltik, hogy mindenki, akinek a neve rajta van e névsorokon, bűnös is, holott már jó néhány személyt rehabilitáltak azóta.

Jegyzőkönyvek

Az említett ügymenet során azoknál a személyeknél, akiknél szükségesnek találták a további nyomozást, tanúk kihallgatásával ún. zapisnikok, vagyis jegyzőkönyvek készültek, amelyek a feljelentett polgárok tetteit részletesebben vizsgálják. Jellemző, hogy ezekben a jegyzőkönyvekben nem található meg minden feljelentett neve, tehát a feljelentettekhez képest lényegesen kevesebb személyt érint. Időnként pedig a jegyzőkönyvben olyan nevek is megjelennek, akikre ellen egyáltalán nincs feljelentés.

A Vajdasági Történelmi Levéltár 183-as fondjának nagy részét ezen iratok teszik ki.¹¹³ Az 1-től 33 904-ig – az 1944 és 1947 közötti időszakot felölelő – sorszámozott jegyzőkönyvek egy része nincs meg, de így is 94 doboznyi anyag kutatható. A kutatást nehezíti, hogy az iratok egy részén kétféle számozás található. Egyik az iktatás, a másik a keltezés szerint, így némelyik dokumentum nehezen fellelhető. A kutatást viszont egy helységekre lebontott lista segíti.

Átvizsgálva a Magyarkanizsa, Martonos és Horgos kapcsán felvett jegyzőkönyvek egy részét kijelenthetjük, hogy a feljelentésekhez hasonlóan ezek az iratok is a likvidálásokat követően készültek, illetve néhány esetben a jegyzőkönyvek tanúi között olyan személyeket találunk, akik előtte közvetve vagy közvetlenül részt vettek a likvidálásokban. Ezekben az esetekben nem kizárható, hogy bizonyos személyek csupán azért kerültek elkövetőként a jegyzőkönyvekbe, hogy a már megtörtént gyilkosságokat indokolják.

1945. március 8. és március 31. között 6 jegyzőkönyvet rögzítettek Martonoson, amelyben helyi magyarok – Gruik András, Szél Sándor, Betyák Boldizsár, Habi Ferenc, Sáfrány János és Kasai Vendel – vallanak az 1941-es impériumváltást követő időszakról.

111 Erre példa Bata Lajos magyarkanizsai polgár esete, aki a *Népelleneségek könyvében* 647. sorszám alatt mint presuđen szerepel, viszont a 2340. sorszám alatt ismét Bata Lajos név szerepel, mint akit 3 év kényszermunkára ítélték. Hasonló Bagi Vince magyarkanizsai hentessegéd esete is, akit a presuđen szó ellenére „csupán” 3 hónap kényszermunkára ítélték.

112 Njegovan, Drago szerk.: *Zločini okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini. III. grupa masovnih zločina. Racija*. Novi Sad, 2009, Prometej; Njegovan, Drago szerk.: *Ulazak madjarske vojske u Bačku i Baranju 1941. Zločini okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini. I grupa masovnih zločina*. Novi Sad, 2012, Prometej.

113 VL. F. 183. Kut.: 99–192. Anketne komisije, dokumentacija o ratnim zločinima. Inv. predmeta.

A jegyzőkönyvekben¹¹⁴ nevezettek nem is annyira bűntényekről számolnak be, inkább csak felvázolják az impériumváltást követő helyzetet, illetve megnevezik a helyi közigazgatás és a népőrség tagjait. A jegyzőkönyvekből kiderül, hogy 1941. április 12-én dr. Werner Jánost választották meg helyi parancsnoknak, helyettese pedig Nagy Gábor lett, majd néhány nap elteltével Nagy Gábort jelölték ki parancsnoknak. 8-10 nap múlva a község elnöke Sörös János lett, helyettese pedig Gubi Ferenc. Esküdtek: Kiss Péter, Sáfrány János, Habi Ferenc és mások, míg a nemzetőrök: Mészáros István, Dömötör Mátyás, Dömötör András, Dencs Márton, Józsa Károly, Dukai Illés, Kabók Lajos, Túrú Frigyes, Berényi József, Barany Ferenc, Mészáros Mihály, Szarapka Péter, Lendvai Antal, Dani József voltak.

A jegyzőkönyvek szerint a szerbek verésében Kabók Lajos, Dukai Illés, Józsa Károly, Csikós Lajos, Tót Ferenc és Galgóczi Pál vettek részt.

Kasai Vendel szerint minden szerbellenes cselekedet Fehér Mátyástól származott. Mellette felelős még Katona Kálmán, Németh József és Nagy Gábor községi pénztáros, aki letiltotta a szerbeknek adandó segélyeket.

A bűnelkövetőként említettek közül az 1944-es impériumváltáskor elmenekült Kabók Lajos, Galgóczi Pál, Csikós Lajos és Fehér Mátyás, Katona Kálmán pedig öngyilkosságot követett el. Martonoson is jellemző tehát, hogy a kisebb-nagyobb bűntényeket elkövető személyek távoztak a magyar hadsereggel együtt, és helyettük ártatlanok veszték oda.

E vallomások valóságtartalma azonban így is kétségbe vonható, mivel valószínűsíthető, hogy nevezettek vallomásaikat erős nyomásgyakorlás hatására tették. Közülük Gruik Andrásról és Betyák Boldizsárról tudjuk, hogy 1944 október–novemberében – a későbbi likvidáltakkal együtt – be voltak zárva a városháza pincéjébe, ahol brutálisan bántalmazták a foglyokat.¹¹⁵

Viszont a későbbiekben a helyi szerb lakosokkal készített jegyzőkönyvekben is feltűnnek a szerbek bántalmazásában állítólag részt vevő helyi magyarok. Összehasonlítva ezeket a jegyzőkönyveket, van néhány olyan név, amely a jegyzőkönyvek nagy részében szerepel. Ezek: Dukai Illés, Kabók Lajos, Sörös Sándor. Többen megemlítik még Bagi Kálmánt, Csikós Lajost, Józsa Károlyt is.

Érdemes külön szemügyre vennünk Veljo Šečerov 1945. március 29-én Martonoson tett tanúvallomását, mert az ebben tárgyalt ügyből már 1944 decemberében hadbírósi tárgyalást tartottak, amelyről a későbbiekben még lesz szó. Hogy mi szükség volt a bírósági tárgyalást követően négy hónappal újra jegyzőkönyvet felvenni az esetről, rejtély számunkra.

A jegyzőkönyvben¹¹⁶ Šečerov elmondta, hogy miközben a jugoszláv hadseregből volt visszatérőben, a falu határában Koncz István¹¹⁷ és Fodor Ferenc, jelenleg szökésben lévő nemzetőrök megtámadták. Ő megküzdött velük, mire feljöttek még 15-en a faluból segíteni. Különösen Dencs Márton verte, majd beledobták a Tiszába, ahonnan

114 VL. F. 183. Kut.: 505. Veće Statističara za srez Subotica. Mesno povereništvo Martonoš. Broj: 43.

115 Forró 2007, 64.

116 VL. F. 183. Kut.: 100. Inv. broj: 680.

117 A jegyzőkönyv állítása nem helytálló, mert Koncz Istvánt 1944. november 21-én Martonoson likvidálták.

Török János¹¹⁸ mentette ki. Innen fogdába kísérték és 20 szerbvel együtt volt bezárva, akiket Sörös Sándor, Dukai Illés, Kabók Lajos, de legfőképpen Csikós Lajos vert.

Živoljin Putnik, aki több visszaemlékező szerint részt vett a magyarok elleni megtorlásokban, 1945. április 1-jén tesz tanúvallomást,¹¹⁹ melyben kifejti, hogy a megszállás alatt 64 szerbet erőszakkal soroztak be.¹²⁰ Ezért az akkori városi vezetést – Sörös János községi elnököt, Fehér Mátyás jegyzőt, Katona Kálmán aljegyzőt és Német József katonai előadót – terheli a felelősség. Tanácsadók pedig Werner Mihály, dr. Werner János, Szél Sándor, Kovács F. István, Kovács Jakab István, Salamon Lajos voltak.

Talán a leghitelesebb tényeket a szerbek elleni atrocitásokról Dongó Ferencről tudhatunk meg. Szerinte a nemzetőrség a magyar bevonulást követően letartóztatásokat eszközölt a magyarok elleni korábbi atrocitások kivizsgálása céljából. Dongó – aki ellen a későbbiek során három feljelentés érkezik – elmondása szerint a nemzetőrök között voltak olyanok, akik a lehetőségeikhez mérten védelmezték a fogvatartottakat, mint pl. Dömötör Mátyás, Kukkli András, Berényi József voltak, akik a korábbi sérelmeiket torolták meg és emellett néhányan „embergyötrő természetüket igyekeztek kiélni a foglyok bántalmazásában”. Ilyenek voltak Farkas Károly, Csikós Sándor, Galgóczi Pál.¹²¹ A feljelentések között Farkas Károly ellen kettő, Galgóczi Pál ellen három feljelentés érkezik, míg Csikós Sándor ellen egy sem. Az ő nevével további iratokban nem találkozunk, viszont egy Csikós Lajos nevezetű többször is szerepel az iratokban, illetve a jegyzőkönyvekben, mint aki részt vett a szerbek elleni atrocitásokban, és ellene is érkezik két feljelentés. Elképzelhető, hogy itt névelírásról van szó.

A martonosi helyi háborús bűnöket vizsgáló bizottság jelentésében¹²² beszámol az elmenekült háborús bűnösökről. Név szerint: Gruik Orbán, Takács István, Kapás Ernő, Csikós Lajos, Bata Péter, Bite István, Kovács István, Szárics Károly, Kriszt Dezső, Gubi István, Szarapka István, Bagi Kálmán, Betyák Gyula, Dongó Ferenc, Csikós Kálmán, Csík Imre, Gubi Ferenc, Kabók Lajos, Galgóczi Pál, Farkas Károly, Túrú Frigyes, Bite Lajos, Deringer József. Említettek közül többen – Galgóczi, Farkas, Csikós, Kabók, Bagi – a visszaemlékezők és a jegyzőkönyvek szerint is részt vettek a szerbek bántalmazásában. Az iratokat átvizsgálva megállapíthatjuk, hogy Martonosról is – a többi helységhez hasonlóan – azok többsége, akik – vélhetően – bármiféle bűnt elkövettek, távoztak a magyar hadsereggel.

Egy Magyararkanizsán 1945. április 11-én 10 óra 30 perckor kelt jegyzőkönyvben Stefanović Andrija 55 éves vendéglős vallomásaiban¹²³ a szerbek tömeges letartóz-

118 Török Jánost 1944. november 21-én likvidálták.

119 VL. F. 183. Kut.: 102. Inv. broj: 1630.

120 A besorozások ugyanúgy érintették a magyar lakosságot is, hiszen ekkor e terület Magyarország része volt.

121 Dongó Ferenc – Kovács József – Gulyás M. Fulgencia – Savelin Zoltán – Bagi M. Romarika: *A martonosi egyházközség története*. Szerkesztette dr. Kancsó János és Tandari Erzsébet. Martonos, 2011, 50. (A továbbiakban Dongó 2011.) (A kötet előzménye Dongó Ferenc – Gulyás M. Fulgencia – Kovács József: *A martonosi egyházközség története*. Martonos, 1976.)

122 VL. F. 183. Kut.: 505. Veće Statističara za srez Subotica. Mesno povereništvo Martonoš. Spisak domaćih ratnih krivaca koji su izbegli u inostranstvo. Broj: 67.

123 VL. F. 183. Kutija: 100. Inv. broj: 683.

tatásáról és fizikai bántalmazásáról számol be. Állítása szerint a bántalmazások következtében a börtönben elhalálozott Milovan Savelić és Bogdan Radivojević. A fizikai bántalmazásokban a tanú szerint a honvédek mellett Bata Lajos, a nemzetőrök parancsnoka és Koncz József vettek részt. Bata Lajost helytelenül Barta Lajosként megemlíti Cseres Tibor is a *Vérbosszú Bácskában* című munkájában a szerbek elleni atrocitások elkövetőjeként.¹²⁴ Több helyi visszaemlékező állítása szerint nevezettek valóban bántalmazták szerb fogvatartottakat, majd a partizánok bevonulása előtt elmenekültek Magyarországról, és Bata Szegeden élt, Koncz pedig Monoron.¹²⁵ A későbbi partizániratok szerint Bata Lajost mint elmenekült háborús bűnöst 3 évi kényszermunkára ítélik. Az ítélet nem található, illetve arról sincs tudomásunk, hogy távollétében ítélték el, vagy végül sikerült elfogni.

Andrija Stefanović a fent említett napon, 14 órakor még egy vallomást tett ugyanazon bizottság előtt.¹²⁶ Ebben a szerbek kitelepítéséről tesz említést, amivel 21 helyi magyart vádol. Nevezettek között számos olyan személy van, akiket már korábban likvidáltak. Néhány név mellett az umro, vagyis meghalt jelző olvasható.

Egy Szabadkán 1945. július 2-án felvett jegyzőkönyv az oromhegyesi eseményekről számol be.¹²⁷ Dane Basarić 44 éves földműves, aki mint telepes 1924-ben érkezett a faluba, elmondja a 27 helyi szerb családot érintő kitelepítés történetét. A magyar hatóságok 1941. április 24-én a magyarkanizsai laktanyába zárták a 16 év feletti szerb férfiakat, ahol gyakran bántalmazták őket. Később a többi családtaggal együtt Sárvárra kerültek, ahol a felszabadulásig fogva tartották őket. Elmondása szerint a kitelepítési parancsot Kulay Oszkár, Magyarkanizsa katonai parancsnoka írta alá.

A tanú több gyilkosságról is beszámol a jegyzőkönyvben, így Đuro Polovina és Jovo Ciganović meggyilkolásáról is, akiket állítása szerint az adorjáni nemzetőrök gyilkoltak meg. A tanú úgy tudja, hogy ebben az ügyben még a magyar hatóságok is nyomoztak, és neki erről írásos dokumentuma is van, amit a jegyzőkönyvhöz csatol.¹²⁸

Basarić szerint Mile Teslić felsőhegyi lakost a helyi nemzetőrök gyilkolták meg. Oromhegyesen pedig megölték Savo Maravić 19 éves magyarkanizsai tanulót, Milan „Pilje” Mandarić 50 éves földművest és egy Nikola nevű személyt, aki Boszniából származott. A tanú szerint az egész falu magyar lakossága ellenséges volt a telepesekkel szemben, és az elüldözésükön fáradozott. A dokumentum végén felsorolja 75 bűnösnek mondott ember nevét. 34-ig a nevek mellett egy kis leírásban jellemzi az elkövetett bűntettet, a többieket csak felsorolja, és a végén megjegyzi, hogy vagy nemzetőrök, vagy turáni vadászok, vagy nyilasok voltak, vagy esetleg egyszerre mindhárom. A bűnösök közül kiemeli Koncz Dezső plébánost, aki szerinte üldözte a szerbeket.

124 Cseres Tibor: *Vérbosszú Bácskában*. Budapest, 1991, 164. (A továbbiakban Cseres 1991.)

125 Forró 2007, 39., 88.

126 VL. F. 183. Kut.: 102. Inv. broj: 1767.

127 VL. F. 183. Kut.: 150. Inv. broj: 12705.

128 Az iratok között nem található az említett jegyzőkönyv.

1945. július 3-án készül el Ignjat Borisavljević 48 éves földműves vallomása, amelyben a zimonići¹²⁹ telepesek deportálását mondja el. Állítása szerint 1941. április 14-én a helyi magyar nemzetőrök bekísérték a 12 évnél idősebb férfiakat Magyarkanizsára, és ott a pincébe zárták őket. Gyakoriak voltak a fizikai bántalmazások. A 24 családot – összesen 123 személyt – először Zentára, majd Begecsre, onnan pedig Szerbiába és Hercegovinába toloncoltak. A tanú állítása szerint ő maga Szerbiába, a családja pedig Horvátországba került. Megemlíti, hogy az internálási parancs végrehajtásában Faragó Lukács, Koncz József, Bata Lajos és Kostyán Antal működött közre. Koncz és Bata több helyen feltűnik a szerbek elleni atrocitások elkövetőjeként. Az impériumváltást mindenesetre egyikük sem várta meg, és távoztak a magyar hadsereggel.¹³⁰

A jegyzőkönyv érdekessége a szöveg tökéletes megfogalmazása, látványos szófordulatai annak ismeretében, hogy a feljelentő analfabéta, és aláírását egy kereszttel jelzi.

A jegyzőkönyvek érdekes mozzanata, amikor a tanúk egy része a magyar hatóságok intézkedéseit (pl. kitelepítés) a helyi lakosság bűneként igyekszik beállítani. Ez egyébként gyakori jelenség más hasonló iratoknál is. Sok esetben a városi/falusi vezetés összes tagját éri a vád a szerbséget sújtó állami intézkedések miatt. Mint ismeretes, az 1918. október 31. után betelepült szerbeket állami rendelkezés¹³¹ alapján telepítették ki, ebbe a helyi hatóságoknak nemigen volt beleszólásuk. Mégis sokakat emiatt likvidáltak, és ők később bekerülnek a háborús bűnösök lajstromaiba is.

Határozatok

A következő iratanyag az úgynevezett F-odluka, vagyis a határozatok. Ezekben az iratokban a jegyzőkönyvekre, feljelentésekre hivatkozva gyakorlatilag háborús bűnössé nyilvánítanak embereket. Jellemző, hogy nem minden jegyzőkönyvben említett név mellett van határozat, tehát valamiféle szelektálás alapján van, aki ellen születik határozat, és van, aki ellen nem. Itt jellemző az utólagos iratgyártás, hiszen a likvidáltakról jóval a meggyilkolásuk után hoznak határozatot. Nevezettek a határozatok számával megegyező sorszámmal bekerültek a *Háborús bűnösök nyilvántartásába*.¹³² A két könyvben összesen 7739 név található.

Kartonok

A levéltár anyagai között található az ún „karticák”, vagyis a háborús bűnösök kartonjai. Ezekre a kb. 10 × 7 centiméteres kartonlapocskákra a Bácska, Bánát és a Szerémség háborús bűnöseinek neve, esetleg adatai kerültek. Három csoportba vannak sorolva. Az I, vagyis a vizsgálat alatt (pod istragom), az O, vagyis az elítélt

129 Közigazgatásilag Magyarkanizsához tartozó település, magyarul Ilonafalu.

130 VL. F. 183. Kut.: 150. Inv. broj: 12706.

131 A magyar csapatok már a bevonuláskor a telepesek kiutasítására kaptak parancsot. A Legfelsőbb Honvédelmi Tanács rendelete tartalmazta az internálás általános szabályait és elveit. Bővebben A. Sajti 2004, 187–198.

132 VL. F. 183. Knjige: 63–64.

(osuden) és a P, vagyis a bírósági ítélet nélkül likvidált (presuden). Az ítélet nélkül likvidáltak kartonjain általában a néven és a helységeken kívül más adat nem szerepel. Ritka esetben feltüntetik az F-határozat számát. A vizsgálat alatt lévők és az elítéltek kartonjain több adat található, sőt az elítéltek kartonjairól legtöbbször az ítélet száma is leolvasható.

Népelleneségek

Külön kategória – és a maga módján egyedülálló – a népellenesség kategória. A „népellenesség” szakkifejezés Sztálintól származik. Elméletileg a kisebb bűnesetek elkövetői kerültek a népellenesség listájára. A háborús bűnösöket legtöbbször halálra, míg a népelleneségeket börtönbüntetésre ítélték, de ahogy múlt az idő, úgy csökkent a börtönben töltendő évek száma is.¹³²

Mindenesetre a népellenességnek titulált személyek nem követtek el főbenjáró bűnöket, de szükség volt a megfélemlítésükre, mert nem fértek bele a hatalmi elit ideológiájába. Így az egykori csetnikiek vagy usztasák tömegével kerültek ebbe a kategóriába. A népellenesség terminus így sokkal inkább ideológiai töltetet kapott: „aki ellenünk van – tehát a kommunizmus ellen –, az a népellenesség”.

De használták a kifejezést a kisebb bűnösök elkövetőivel szemben azért is, hogy ellenük is – mint a háborús bűnösök ellen – megindulhasson a vagyonekobbzás. Emellett sokan azért váltak népellenességgé, mert már likvidálták őket, és szükséges volt e tett utólagos igazolása.

A két kategória – háborús bűnös és népellenesség – között vékony határ húzódott. Bizonyítja ezt, hogy vannak személyek, akik mindkét kategóriába besorolást nyertek.

A népellenességgé titulálás és a vagyonekobbzás Szerbia területén – a szerbség, főként a királypártiak körében – gyakori jelenség volt.¹³⁴

A népelleneségekről készített nyilvántartás szintén megtalálható a levéltár 183-as fondjában. Ugyanúgy, mint a háborús bűnösökről, a népelleneségekről is készültek kartonok.¹³⁵ Összesen 8640 név, míg Magyarkanizsa község területéről 371 név szerepel e nyilvántartásban. Több név különböző sorszám alatt kétszer is megtalálható az anyagban. Ellentétben a háborús bűnösök kartonjaival – ahol semmiféle konkrét összefüggést nem találtunk más összegzésekkel –, a népelleneségek kartonjain lévő nevek azonos sorszámmal bekerültek a *Népelleneségek regiszterébe*¹³⁶ (Registar narodnih neprijatelja). E kartonokon, illetve a könyvekben is általában a népellenességnek tartott személyek neve mellett az életkoruk, foglalkozásuk és a vélt bűnük is megtalálható. Néhány esetben jelezték, hogy az illetőt már likvidálták.

133 Bővebben lásd Mitrović, Momčilo: Narodni i državni neprijatelji u Srbiji posle Drugoga svetskog rata. In Fleck, Hans Georg – Graovac, Igor szerk.: *Dijalog povjesničara-istoričara*. 4. Zagreb, 2002, 249–266.

134 Bővebben lásd Cvetković 2006.

135 VL. F. 183. Kut.: 589. A–G; Kut.: 590. H–M; Kit.: 591. M–C; Kut.: 592. C–Ž.

136 VL. F. 183. Knjiga: 65. Registar Narodnih neprijatelja. 1–4340; Knjiga: Registar Narodnih neprijatelja. 66. 4341–8640.

Ítéletek

A továbbiakban vannak, akiket a határozatok értelmében bíróság elé állítanak, vagy a távollétükben – sok esetben a likvidálásukat követően – indítanak ellenük eljárást. Az ilyen esetek jelentős részénél nem születik bírósági határozat, hanem egyszerűen ezen a ponton leáll az ügy. Néhány esetben születnek csak ítéletek, sokszor maga a tárgyalás anyaga nem hozzáférhető, csupán az ítélet, illetve sok esetben csak egy hivatkozás az adott személy elítélésére.

A listákra került helyi magyarok döntő többsége nem követett el olyan bűnt, ami miatt halálbüntetés járt volna. Ezt bizonyítja, hogy akiket a feljelentettek közül a vérengzés napjaiban nem sikerült megtalálni, azok később sem lettek felelősségre vonva, vagy csupán néhány hónap, esetleg néhány év börtönbüntetést kaptak.

Magyarkanizsa községhez kapcsolódóan csupán két halálos ítéletről tudunk. Az egyik Apró István magyarkanizsai kereskedőé, akit 1945. február 26-án ítelt halálra az első fokon eljáró Szabadkai Hadbírószági Tanács.¹³⁷ Apró ítélete megtalálható a Zentai Történelmi Levéltárban. Ügyével később bővebben foglalkozunk.

A másik halálraítelt Kiss Pál László martonosi személy. Vele kapcsolatban kitaró kutatásunk nem hozott eredményt, sem az ítéletet, sem egyéb iratot nem találtunk a Magyarkanizsa községhez tartozó anyagban. Elképzelhető, hogy Kiss Martonoson született, de később onnan elköltözött, és így új lakóhelyén ítélték el.

A jegyzőkönyveknél tárgyalt és bemutatott Veljko Šećerov ügyében is sor került bírósági tárgyalásra. Az ítélet 1944. december 27-én született,¹³⁸ melyben Bús Józsefet, Kovács Károlyt és Kaszermajer Károlyt 3-3 hónap, Sörös Mátyást és Holló Istvánt 4-4 hónap, míg Sáfrány Antalt 6 hónap kényszerszolgálatára ítélték. (7. dokumentum) Az ítélet szövegében megtalálható Koncz István és Galgóczi Pál elkövetők neve is, de róluk azt állapítja meg a bíróság, hogy szökésben vannak, ezért nem lehet őket elítélni. Érdekességként jegyezzük meg, hogy Koncz Istvánt 1944. november 21-én likvidálták. Erről a bíróságnak bizonyos tudomása volt, hiszen a per anyagában található az a jelentés, amelyben a Martonosi Népőrség beszámol a Szabadkai Katonai Bíróságnak, hogy Koncz Istvánt az OZNA elítélte.¹³⁹ E tény arra enged következtetni, hogy a partizánhatalom időnként megpróbálta eltüntetni a törvénytelen likvidálások nyomait.

Ugyanebben a peranyagban Dencs Márton neve is megtalálható, de az ítéletben neve nem szerepel. Vele kapcsolatban csupán vádirat születik. Egy későbbi jelentésből kiderül, hogy nevezettet is börtönbe zárták. A bíróságnak küldött, Sremska Mitovicáról írt jelentés szerint Dencs Mártont 1945. szeptember 21-én elbocsátották a börtönből, miután letöltötte a 9 hónap kényszerszolgálatát.¹⁴⁰

A korábbi – főként orális történelem módszerével végzett – kutatások említették Adorjánnal kapcsolatban, hogy a helyi népi történetek végzők közül többeket elítéltek. A bírósági ítéletek anyagában valóban megtalálható az az ítélet, melyben Aleksandar Oluškit,

137 TLZ. F. 127. Zentai Járásbíróság. Broj: 229/44. Apró István ítélete.

138 VL. F. 183. Kut.: 593. 1944–1945. Presude vojnih sudova. Broj 176/44.

139 Uo.

140 Uo.

Nikola Radakovićot és Svetozar Kneževićet az adorzáni öldöklésben való részvételéért elítéli a bíróság.¹⁴¹ (8. dokumentum)

Az irat egy részletének fordítása:

„Kelt 1945. március 12-én

Ítélet a jugoszláv nép nevében!

Aleksandar Oluški népfelszabadító mozgalom ellensége Magyarokánzsán rögtön a felszabadulás után képmutató módon beépült a mozgalomba, és visszaélt a magyarokánzsai népi rendőrség egyik vezetőjének bizalmával. Adorzán át vizsgálásakor rábeszélte Nikola Radakovićot és Svetozar Kneževićet, hogy megjárva egy fegyveres támadást, azt a látszatot keltsék, mintha a faluból valaki Radakovićra támadt volna. Ezután elfogtak 50 magyart a helységről, akiket a Tisza mellett fasiszta módon kivégeztek.

A katonai bíróság Aleksandar Oluškit golyó általi halálra és teljes vagyonelkobzásra, Nikola Radakovićot 1 év, Svetozar Kneževićet 6 hónap kényszermunkára ítéli.”

Ez a dokumentum tulajdonképpen 1945-ben kimondta, hogy az adorzáni embereket mindenféle ítélet nélkül, törvénytelenül likvidálták 1944. október 31-én. Az adorzáni áldozatok az irat szerint sem lehetnek semmiképpen háborús bűnösök, hanem inkább a háború ártatlan áldozatai.

Megbízható információ az ítéletek végrehajtására nincs. A Zentai Járási Népbíróság 1945. október 15-én érdeklődik a Magyarokánzsai Helyi Népbizottságtól, hogy Aleksandar Oluškit az illetékes hatóság valóban kivégezte-e, illetve ha nem, akkor nevezett hol tartózkodik.¹⁴² A Magyarokánzsáról érkezett jelentés szerint a Helyi Népbizottság előtt ismeretlen ifjabb Aleksandar Oluški tartózkodási helye. Csúpan arról van tudomásuk, hogy nevezett szerepelt februárban nyilvános plakátokon mint halálraítélt, de hogy az ítéletet végrehajtották-e, arról nincs tudomásuk.¹⁴³

Likvidálási névsorok

A további vizsgálandó iratok között megtalálhatóak azok a jelentések, amelyek tartalmazzák a likvidált személyek névsorát. Ezekből a jelentésekből sok és sokféle van, a partizán iratkezelés kezdeti szakaszára jellemző rendezetlenséggel, sok elírással, tárgyi tévedéssel. Ezek az iratok valószínűleg nem az utókor számára készültek, hanem alapot szolgáltatottak a meggyilkoltak vagyonának elkobzására.

Az általunk vizsgált terület – Magyarokánzsa község – likvidálási listái több állomáson keresztül kerültek Újvidékre.

141 1944. október 31-én Magyarokánzsáról érkezett fegyveresek 50 emberrel végeznek Adorzánon, a Tisza partján. Bővebben lásd Forró 2007, 73–78.

142 TLZ. F. 127. Zentai Járásbíróság. K. 406/1945. Aleksandar Oluški és társai elleni büntetőügyi eljárás.

143 TLZ. F. 127. Zentai Járásbíróság. K. 406/1945. Aleksandar Oluški és társai elleni büntetőügyi eljárás. A magyarokánzsai Helyi Népbizottság Bűnügyi Alosztályának 812/1945. számú válasza a bíróság megkeresésére.

Az újvidéki Tartományi Bizottság 1945. október 15-én kéri a Szabadkai Körzeti Háborús Bűnököt Vizsgáló Bizottságot, hogy sürgősen küldje meg a likvidáltak és a más módon halálraítéltek névsorát.¹⁴⁴ Ezután az adatokat Szabadka Zentától, Zenta pedig a helyi bizottságoktól gyűjti be.

A magyarkanizsai jelentés 1945. október 18-án készült, és a községben 96 eltűnt-ről¹⁴⁵ tett jelentést.¹⁴⁶ A martonosi helyi bizottság október 19-én készíti el a névsort, és 24 likvidált személyt¹⁴⁷ sorol fel az iratban.¹⁴⁸ Ugyanezen a napon a horgosi helyi bizottság 37 eltűntet¹⁴⁹ jelent hozzátéve, hogy „Ezeket a személyeket valószínűleg a fasiszta megszállás alóli felszabadulás után likvidálták. Erről semmiféle valós bizonyíték nincs. A személyek nagyobb része horgosi, míg egy részük a fent említett nevek alapján ismeretlen. Erről a későbbiek során egy részletesebb átvizsgálás történik, és akkor közelebbi adatokat közlünk.”¹⁵⁰

A Zentai Statisztikai Hivatal – érdekes módon – a Szabadkára szánt névsort 1945. október 17-én kezdi írni, pontosabban az irat ekkori keltezésű. Azonban jól látható, hogy több helyen letakarják, újraírják, bővítik az iratot. Valószínűsíthető, hogy a közben megérkezett helyi jelentések alapján javítják, és csak később küldik el a 391 nevet felsoroló névsort Szabadkára.¹⁵¹ Az irat tartalmazza a moholi, zentai, magyarkanizsai (benne Adorján, Tóthfalu, Oromhegyes), martonosi, horgosi likvidáltak 391 névből álló, minden bizonnyal hiányos névsorát.¹⁵²

A szabadkai körzetben likvidáltak névsorát a Szabadkai Körzeti Háborús Bűnököt Vizsgáló Bizottság 1945. december 4-én küldi meg a Megszállók és Támogatók Bűntetteit Kivizsgáló Újvidéki Népbizottságnak.¹⁵³ Az iratban összesen 829 nevet említenek.¹⁵⁴

A különböző jelentésekben közölt listák mellett a Vajdasági Levéltár 183-as fondjában található az 1944 és 1945 között kivégzett háborús bűnösök könyve,¹⁵⁵ amely 1105¹⁵⁶ likvidált magyar nevet tartalmazza. A legtöbb helyen közli a gyilkosság dátumát is, de a helytörténeti kutatásokból az derül ki, hogy sok helyütt tévesen. Mivel az iratok többségében a kivégzések után íródtak, valószínűsíthető, hogy nem a pontosság, hanem inkább a regisztrálás volt a cél.

144 VL. F. 183. Kut.: 503. 1945: 218–429. Broj: 303.

145 A lista tartalmaz adorjáni, tóthfalusi, oromhegyesi áldozatokat is.

146 VL. F. 183. Kut.: 505. Veće Statističara za srez Subotica. Mesno povereništvo Stara Kanjiža. Broj:171.

147 Az iratból hiányzik a partizánbevonulást követően meggyilkolt Németh József leventeoktató neve.

148 VL. F. 183. Kut.: 503. 1945: 218–429. Broj: 303.

149 A lista tartalmaz királyhalmi áldozatokat is.

150 VL. F. 183. Kut.: 503. 1945: 218–429. Broj: 303.

151 A martonosi és horgosi névsorokról készült helyi iratok alján kézírással odaírták a zentai irat iktatószámát és alá az 1945. október 22-i dátumot.

152 VL. F. 183. Kut.: 504. 1945: 150–247. Broj: 240.

153 VL. F. 183. Kut.: 80. 1944–46. Strogo poverljivo. 1946: 1–16. Broj: 3.

154 Szabadka 273, Bajmok 26, Zenta 79, Ada 21, Martonos 36, Horgos 42, Magyarkanizsa 103, Mohol 159, Topolya 42, Pacsér 8, Bácskossuthfalva 4, Nagyfény 6, Kishegyes 2, Radanovac 9, Királyhegy 8, Hajdújárás 5, Tavankút 4, Verušić 1, Mélykút 1.

155 VL. F. 183. Knjiga: 73. Knjiga evidencije streljanih ratnih zločinaca 1944–45.

156 A könyv Bácska, Bánát és Baranya területéről tartalmaz neveket. A magyar nevek döntő többsége a Bácskából kerül ki.